

beheerd. Ik zou mij kunnen voorstellen dat redenen van discretie in deze de doorslag hebben gegeven.

Ph.M. Bosscher

- 1 Opmerkelijk is dat deze nooit tot de Nederlandse adel heeft behoord. Pas in 1920, respectievelijk 1924, werden zijn broer, de Heer van Amerongen, en zijn twee zoons ingelijfd met de titel van Graaf.
- 2 Cursivering van mij, B.

HOGE ADEL EN STAATSVORMING IN DE BOURGONDISCH-HABSBURGSE LANDEN

Hans Cools, *Mannen met macht. Edellieden en de Moderne Staat in de Bourgondisch-Habsburgse landen (1475-1530)* (Zutphen, Walburg Pers, 2001, 416 blz.)

De groeiende belangstelling voor het begin van staatsvorming in West-Europa brengt ook met zich mee dat men zich gaat bezinnen over de rol van de adel in dat proces. Was deze bevolkingsgroep alleen passief, werkte zij van harte mee of juist remmend? Een en ander viel samen met het begin van een nieuwe periode die niet correspondeert met de aan jaartallen gebonden chronologische volgorde van tijdperken. De overgangstijd van de Middeleeuwen naar de zogenaamde 'Nieuwe Geschiedenis' wordt door moderne historici als een zelfstandig geheel gezien. Een recent standaardwerk doet een poging de jaren 1400-1600 als één periode samen te vatten. Daaronder vallen zowel de Renaissance als de Reformatie, dus de Late Middeleeuwen en de vroege moderne tijd. Een tijdperk dus van grote structurele veranderingen in politiek en economisch opzicht. Renaissance en Reformatie verwijzen echter naar nog dieper gaande structurele wijzigingen in het culturele en sociale patroon van West-Europa.¹

Het proefschrift van Cools, waarvan de handelseditie nu voor ons ligt, heeft vooral de bedoeling een zoektocht te zijn naar personen die tot de toplaag van 's lands bestuur behoorden en die de auteur omschrijft als de 'aristocratie'. Het boek beperkt zich tot de periode die ligt tussen de opvolging van Maria van Bourgondië (1477) en de benoeming van

Maria van Hongarije tot landvoogdes in de Nederlanden (1531). De auteur ziet deze jaren als een periode met een duidelijke identiteit. Deze kenmerkt zich door het herstel van de maatschappelijke en bestuurlijke verhoudingen die in de crisis na het overlijden in 1477 van hertog Karel de Stoute van Bourgondië teniet dreigden te gaan. Ondanks de troebelen van het tijdperk ging dit gepaard met een economische en culturele opbloei. Het geografische kader van de studie omvat de toenmalige Nederlanden voor zover die zich in deze tijd in handen bevonden van de Bourgondisch-Habsburgse vorsten. Gelre, dat het langst stand hield tegen een inlijving bij dat statencomplex, en het noordoosten van de Nederlanden, moeizaam verworven na het opheffen van de wereldlijke status van het Sticht van Utrecht in 1528, vallen er dus buiten. Om de aanwezigheid van edellieden uit Picardië uit het hertogdom en uit het vrijgraafschap Bourgondië te verklaren, moest de geografische grens zo nu en dan overschreden worden. Deze gewesten gingen in 1477 grotendeels voor de landsheerlijke dynastie verloren.

Als criteria om tot de besproken edellieden te behoren noemt Cools het recht om in de omgeving van de vorst te vertoeven of om te beschikken over een deel van de vorstelijke *patronage*. Soms voldeden personen aan beide criteria tegelijk. Hun loopbanen, de kansen die zij kregen en de politieke keuzes die zij vooral in conflictsituaties maakten, probeert hij te schetsen. In het werkstuk zijn twee belangrijke gedeelten te onderscheiden: de analyse van de besproken adelsgroep en de prosopografische gegevens die daaraan ten grondslag liggen. Laatstgenoemde 'biografische notities' beslaan iets meer bladzijden dan het analytische gedeelte. Dit omvat acht hoofdstukken.

Bij een nadere beschouwing moet men tot de conclusie komen, dat de twee eerste hoofdstukken in feite een voortzetting vormen van de inleiding. Het eerste bevat immers naast een belangwekkend overzicht van recente visies op het ontstaan van de moderne staat in Europa, de vorming daarvan in de Nederlanden, een beschouwing over de opkomst van de 'nieuwe aristocratie' en een confrontatie van het voltooid onderzoek met visies op de Opstand. Als ouder denkbeeld noemt hij dat van de Gentse hoogleraar Pirenne die het Voorspel en

de eerste fase van dat gebeuren geworteld zag in de aristocratie. Deze zou de eerste bevolkingsgroep zijn geweest die was doordrongen van het 'Nederlands-Bourgondisch nationaal gevoel'. Als meer moderne visie wordt de verklaring voor het verloop van de Opstand aangehaald uit het bestaan van een groep gewesten die als centrum van het Bourgondische landencomplex beschouwd worden, voornamelijk het westen van de Nederlanden. Daarnaast was er een perifere groep die de zuidelijke en oostelijke gewesten omvatte en vreemd zou zijn geweest aan de revolutionaire traditie die zo kenmerkend was voor de verstedelijkte kernprovincies. De aristocraten waren vooral vertegenwoordigers van de perifere groep en waren daarom geneigd tot verzoening met de koning toen een diplomatiek talent als de landvoogd Alexander Farnese (Parma) houwdegens als Alva en Don Juan was opgevolgd. Cools constateert dat geen van beide visies steunt op diepgaand onderzoek naar de voorgangers van de opstandige edelen. De eerste helft van de zestiende eeuw heeft zich in de Lage Landen nooit in een overweldigende belangstelling van de geschiedschrijvers mogen verheugen, waardoor uiteraard ook de visie op de aristocratie uit die tijd oppervlakkig moest blijven.

Het tweede hoofdstuk geeft een overzicht van de centrale instellingen in de toenmalige Bourgondisch-Habsburgse landen. Het gaat daarbij om vijf functies in dienst van de vorst, te weten die van kamerheren, hofmeesters en jaargeldhouders van het hof, om adellijke leden van de opeenvolgende centrale raden, om de ridders van het Gulden Vlies, om de stadhouders en de admiraals en om legerleiders, zoals de aanvoerders van ordonnantie-benden of lieden met een vergelijkbare status. Dit hoofdstuk geeft een goed overzicht van de bestaande literatuur over deze onderwerpen, waarmee het inleidend karakter nogmaals onderstreept wordt.

De sociale achtergrond van de adelsgroep als zodanig vormt de hoofdmoot van het derde hoofdstuk. De schrijver onderscheidt vijf categorieën waaruit de nieuwe aristocratie werd gevormd: uit de traditionele hoge adel, de provinciale edellieden, de stedelingen, de vorstelijke bastaarden en ten slotte uit personen, waarvan de familiale wortels buiten de Lage Lan-

den lagen. De laatste groep blijkt 29,6 % van het totaal te zijn, bijna opwegend tegen de percentages van de twee eerste categorieën (31,1 respectievelijk 30,3 %). Stedelingen en bastaarden waren aan het hof weliswaar opvallende groeperingen, maar procentueel veel geringer in aantal (5,4 respectievelijk 3,5 %).

Van het grootste belang is hoofdstuk 4, waarin de relaties worden behandeld van de aristocraten en de gewesten. Hierbij komt de theoretische onderverdeling in centrale en perifere provincies telkens aan de orde. Onder de aristocraten waren lieden te vinden uit alle landstreken die de vorst bezat en soms van ver daarbuiten. De hofaristocratie vormde een nieuw netwerk dat versterkt werd door interessante huwelijken voor de edellieden zelf of voor hun erfgenamen. De vorst gaf heerlijkheden van minder meegaande vazallen die hij in beslag had genomen aan zijn gunstelingen opnieuw in leen en kende ze lucratieve militaire en bestuurlijke ambten toe. Zij vestigden zich in gewesten waar hun geslacht oorspronkelijk niet vandaan kwam. Om ze toch te kunnen plaatsen, probeert de auteur van alle leden van de hofaristocratie na te gaan in welk gewest het heerlijk goed lag waarnaar zijzelf of anderen bij hun naamgeving in de eerste plaats naar verwezen. Deze maatstaf (de ligging van het belangrijkste bezit) blijft een ruw criterium omdat hij niets vertelt over de veelvormigheid van het landbezit. Wel maakt hij de verspreiding over de gewesten duidelijk. Analyserend toont Cools aan, dat de verdeling van de adel over de centrale en de perifere gewesten niet zo zwart-wit lag als in de bestaande literatuur wordt beweerd. De vier kerngewesten blijken samen iets minder dan de helft van de toonaangevende edellieden opgeleverd te hebben. Opvallend is daarbij de positie van Brabant als adelsprovincie, hoewel het onbetwistbaar een centrumprovincie was. De schrijver signaleert de paradox die het verstedelijkte Brabant meteen ook tot het thuisland van bij het vorstelijk bestuur betrokken adel maakte. Het lag volgens hem voor de hand dat deze groep sterk vertegenwoordigd was omdat in dit gewest de belangrijkste economische en bestuurscentra van de Nederlanden lagen. Ook de overige kerngewesten waren in het landsbestuur veel prominenter aanwezig dan in de tijd van Filips de Goede. Van de zeven tabellen die het betoog

onderstrepen geeft de laatste een samenvattend beeld. Daarin worden de bevolkingsomvang, de bijdragen van ieder gewest tot de beden en de aristocratische invloed bij elkaar gebracht. De vijf kerngewesten blijken samen bijna 70 % van die invloed te hebben bezeten.

Overigens meldt de schrijver in hoofdstuk 5 dat het in kaart brengen van meer gemelde invloed een hachelijke onderneming is. Hoe de besluitvorming precies verliep kan niet meer worden achterhaald en het belang van verschillende bevoegdheden kan niet precies worden afgewogen. Enig inzicht in de kennis van de individuele aristocraten en hun families wordt verkregen door hun cultuur en vorming en het netwerk waarvan zij deel uit maakten nader te beschrijven.

Meer verhalend is het resultaat van het onderzoek dat Cools heeft verricht naar de keuzes die de Bourgondisch-Habsburgse aristocraten maakten omstreeks 1477, de crisisperiode na het overlijden van Karel de Stoute. Vooraf gaat een beschrijving van de wederwaardigheden van de familie Croij (hoofdstuk 6). Het falen van voornamelijk uit edelen gevormde regentschapsraden tijdens de volgende crisis die zich van 1482-1492 vooral in Vlaanderen afspeelde, sluit daar min of meer bij aan (hoofdstuk 7). Voornamelijk over de invloed van de vorsten op de bisdommen in hun gebieden gaat het laatste hoofdstuk. Tussen 1477 en 1559 behoorde drie vierde van de bisschoppen tot een aristocratisch geslacht; zeven daarvan waren verwanten van het regerende vorstenhuis. Voor een beter begrip worden enkele benoemingen en carrières uitgebreider besproken. Opnieuw valt het aandeel van de familie Croij op, pakkend omschreven als de 'jacht' op bisdommen.

De biografische notities betreffen in totaal 268 personen. De auteur hoopt hiermee enig inzicht te bieden in de rol die de aristocraten speelden bij de opbouw van de moderne staat in de Nederlanden. De nadruk ligt daarbij op de familiale achtergrond en de loopbaan van deze personen. Om deze doelstellingen te verwezenlijken is een vast stramien gevolgd. Allereerst zijn de naam, de titels, de levensdata, de kerkelijke staat en het gewest vermeld, waarin het titelgoed van de edele lag. Daarna volgen per persoon nog een twaalfstal bijzonderheden over familie, bezit enz. Onder elke

notitie is een 'beknopte weergave' van de geraadpleegde bronnen en literatuur opgenomen.

Hans Cools heeft een werkstuk geleverd dat in de komende tijd vooral als nuttig handboek kan gelden voor de kennis van de regerende adelsgroep in deze periode. Wat de analyses betreft is vooral zijn kritiek op de bestaande literatuur verhelderend. Zij vormt de aanzet tot verrassende nieuwe inzichten. Toch mogen hier enige volgens mij fundamentele opmerkingen niet ontbreken. De adelsgroep wordt vooral in haar relatie tot de landsheer gezien. Hierdoor kan het geheel niet ontkomen aan de centralistische instelling, die de politieke geschiedschrijving van de laatste twee eeuwen in zijn ban heeft gehouden. De nieuwe inzichten worden hierdoor naar mijn mening niet voldoende uitgebuit.

De gewesten waren niet alleen van belang omdat er de 'thuisbasis' van de edelen lag. Zij hadden ook een belangrijke invloed in de Staten van deze provincies die maar al te vaak slechts als een politiek instrument in de handen van de steden worden gezien. Hoofdstuk 4 dat de relatie van de adel tot de gewesten betreft gaat hieraan mank. Overigens komt ook het kernbezit van de adel slecht uit de verf. In de biografische notities bevat de omschrijving van het leen vaak niet meer dan een enkele opmerking, als een dergelijk gegeven tenminste niet geheel ontbreekt. We moeten het vaak stellen met de globale ligging, achter iedere naam met een letterafkorting weergegeven; dat is al te bescheiden. Het hoofdstuk over de kerk beperkt zich bijna geheel tot de bisschopsbenoemingen, terwijl de politieke invloed van abten als de hoofden van grote abdijen, in deze periode doorgaans 'prelaten' genoemd, niet sterk uit de verf komt. Ook deze geestelijke heren waren 'mannen met macht' en zij werden evengoed door de vorst ingeschakeld bij zijn streven naar meer politieke greep op zijn landen.

Willem van Ham

1 Th. Brady e.a., *Handbook of European History 1400-1600. Late Middle Ages, Renaissance and Reformation*. 2 dln. Leiden, 1994.